

PODSTAWOWE IDEE I KONCEPCJE W GEOGRAFII

TOM

8

**DOROBEK POLSKIEJ GEOGRAFII
PO KONFERENCJI W RYDZYNIE
OCENA KRYTYCZNA**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Mirosława CZERNY

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Uniwersytet Warszawski

OD GEOGRAFII REGIONALNEJ DO GEOGRAFII ROZWOJU

1. WSTĘP

W niniejszym artykule zakłada się, że klasyczna geografia regionalna, poszukując, od lat 80. XX wieku, własnego paradygmatu oraz metod badawczych w coraz większym stopniu przekształcała się w geografie krajów rozwijających się, a ta z kolei rozwinęła się, w ostatniej dekadzie, w oddzielną poddziedzinę geografii, którą nazywamy dziś powszechnie geografiami rozwoju, lub jak twierdzi Bohle (2007) geograficznymi badaniami nad rozwojem.

2. GEOGRAFIA REGIONALNA – OD KRÓLOWEJ NAUK GEOGRAFICZNYCH DO POSZUKIWAŃ WŁASNEJ TOŻSAMOŚCI I ODRĘBNOŚCI

W większości prac, które ukazały się w pierwszej połowie XX wieku (aż do lat 70.) na temat rozwoju i podziałów w geografii, geografia regionalna przedstawiana była jako najważniejsza gałąź tej dyscypliny (często, obok geografii powszechnej traktowana jako kwintesencja geografii).

W pracach źródłowych z historii i metodologii badań geograficznych (Gebhardt, Schwan 2002, Sachs 2002) geografia regionalna charakteryzowana była jako ten dział geografii, w którym dominowały badania i opis fragmentów powierzchni Ziemi lub konkretnych elementów struktur społecznych i politycznych, takich jak: państwo, kraina geograficzna, region lub duże konteksty przestrzenne oraz regiony kulturowe (Bohle 2007). Np. w języku niemieckim, w celu rozróżnienia między różnymi poziomami badań regionalnych posługiwano się aż trzema terminami dla tej subdyscypliny geografii: *Länderkunde*, *Landeskunde* i *regionale Geogra-*

phie, których zakres znaczeniowy w zasadzie się pokrywał, chociaż można mówić o pewnych niuansach w treści, którą definiowały.

Sowriemiennaja ilustriruwannaja encykłopedija z 2006 w haśle Geografija podaje, że geografia regionalna – *stranowiedjienie* – to dyscyplina geograficzna, zajmująca się kompleksowym badaniem krajów (państw) i ich części. Systematyzuje i uogólnia różnorodne dane o ich przyrodzie, ludności, kulturze, strukturze społecznej i cechach szczególnych rozwoju historycznego. Jest ściśle związana z geografją gospodarki światowej. (*Geografija. Sowriemiennaja ilustriruwannaja encykłopedija* 2006).

Autorzy są zgodni co do tego, że do dnia dzisiejszego nie udało się stworzyć solidnych podstaw teoretyczno-metodologicznych w geografii regionalnej (Gebhardt, Schwan 2002). W opinii zarówno samych geografów, jak i w odbiorze społecznym traktowana jest jako dział popularyzacji wiedzy geograficznej (Wardenga 2001). Popularyzować wiedzę można poprzez dostępne media i wtedy przekazywane informacje stanowią część powszechnie realizowanych usług informacyjnych. Może także przybrać formę bardziej złożonego i metodycznego przekazu, który uznamy za rozpowszechnianie wiedzy (Popp 1996). Stąd też tworzenie i podziały stosowane lub proponowane w geografii regionalnej są budowane poprzez relacje między autorem (autorami) i czytelnikiem (odbiorcą tej wiedzy) (Gebhardt, Schwan 2002). Mimo szerokiego wykorzystania geograficznej wiedzy na temat regionów nie istnieją studia (lub jest ich niewiele), które rzeczywiście oddały by rolę geografii w dziedzinie popularyzatorstwa wiedzy i pokazywały w jaki sposób jest ona przyswajana i interpretowana przez ogół społeczeństwa (lub odbiorców, do których jest kierowana) (Wardenga 2001).

Zgodnie z panującymi w literaturze przedmiotu opiniami, zastosowanie geograficznej wiedzy regionalnej, a tym samym rozwój geografii regionalnej podąża w trzech kierunkach (Gebhardt, Schwan 2002):

- nauczania geografii;
- doradztwa gospodarczego i w sferze polityki oraz;
- wykorzystania informacji o regionach w sektorze turystyki i rekreacji.

Klasyczna geografia regionalna, czyli wiedza o krajach i regionach postrzegana jako cel i korona geografii (Gebhardt, Schwan 2002), gdyż opisywała region pod względem jego cech fizyczno-geograficznych i geografii człowieka, wymagałaby dziś wsparcia ze strony badań nad regionami. Tak rozumiane geografia regionalna charakteryzowała przede wszystkim okres lat 20. XX wieku. Krajobraz geograficzny traktowany był jako całość, a Ziemia jako jeden organizm, w którym istniejące relacje i uwarunkowania odkrywali geografowie dzięki fenomenologii (Sachs 2002). Od lat 60. XX wieku zainteresowanie geografją regionalną wśród geografów zmalało i była ona, przez większość środowiska postrzegana jako ten dział geogra-

fii, w którym nie można (z racji przedmiotu badań i przekazywania wiedzy) formułować problemów badawczych.

Obok podejścia deskryptywnego i idiograficznego stosowano też podejście chorologiczne. „Dominujące na przełomie XIX i XX wieku oraz w pierwszej połowie XX wieku chorologiczne podejście w naukach nakłaniało do poszukiwania odmienności regionalnej, specyfiki, nie zaś do formułowania generalnych koncepcji i uniwersalnych teorii. Fizyczno-geograficzne zróżnicowanie regionów domykało i różnicowało organizację działalności gospodarczej i stylu życia społecznego. Bariery środowiskowe, granice jednostek fizyczno-geograficznych stanowiły podstawę regionalnych delimitacji.” (Sagan 2008: 27). Przeciwnicy zarzucali temu podejściu w geografii stosowanie jednolitego, zawsze tego samego wzorca (schematu) według którego autorzy opisywali kraje i regiony (Sachs 2002). Sagan podsumowuje tę krytykę stwierdzeniem, że „Takie rozumienie regionu zostało poddane krytyce w latach 60. wraz z przyjęciem neopozytywistycznej metodologii jako nie tylko dominującej, ale obowiązującej w badaniu naukowym. Uznanie, że region w dotychczasowym rozumieniu, silnie uwarunkowany środowiskowo, jest osiemnastowieczną koncepcją i zniknął wraz z rewolucją przemysłową.” (Sagan 2008, s. 27).

W latach 70. XX wieku, wraz ze zmianą paradygmatu w naukach społecznych pojawiła się nowoczesna, definiująca i badająca problemy i zjawiska w różnej skali odniesienia geografia regionalna. Szczególnie w dyskursie angloamerykańskim nastąpiło przeformułowanie geografii regionalnej w explicite naukę społeczną – nazwaną *New Regional Geography* (Sachs 2002a). Nowa geografia regionalna kładzie nacisk na rolę jednostki i społeczeństw lokalnych na zróżnicowanie regionalne. Jej rozwój związany był z coraz szerszą dyskusją w naukach społecznych na temat globalizacji – jej typowe, przyczyn i skutków. Okazało się też, że globalizacja dla regionów nie oznacza ich unifikacji a wręcz przeciwnie – silne zróżnicowanie (także wewnątrz państw narodowych).

Od lat 80. XX wieku dyskusja, dość słabo obecna w piśmiennictwie geograficznym, na co zwraca uwagę Sachs (Sachs 2002), wskazywała na konieczność poszukiwań metod nowego traktowania badań regionalnych i opracowywania monografii regionalnych, na które rósł popyt ze strony różnych grup odbiorców, czy jak to określa Sachs (2002) różnych grup docelowych. Tym samym można mówić o tym, że wyłoniły się różne typy geografii regionalnej; od klasycznych monografii regionalnych omawiających całe spektrum cech fizyczno-geograficznych i społeczno-ekonomicznych danego fragmentu przestrzeni geograficznej po przewodniki turystyczne, w których szczegółowo także przedstawia się charakterystyki krajów i regionów (Sachs 2002). Z tego obrazu wyłania się jeszcze inny podział, a mianowicie na ogólną geografie regionalną i szczegółową geo-

grafię regionalną (Sachs 2002). Ten podział, zdaniem Sachs (2002) jest charakterystyczny dla dzisiejszych publikacji z zakresu geografii regionalnej. Natomiast Domański twierdzi, że „Współczesne studia regionalne koncentrują uwagę w większym stopniu na procesach regionalnych niż na charakterystyce regionów. Przedmiotem zainteresowania są procesy kształtowania („wytwarzania”) i przekształcania regionów w różnych wymiarach społeczno-kulturowych, gospodarczych i politycznych” (Domański 2004, s. 8).

W przeciwieństwie do geografii ogólnej, u której podstaw leży analiza poszczególnych cech (komponentów) środowiska geograficznego; szczegółowa geografia regionalna opiera się na zintegrowanej analizie, w której ujęte są zjawiska i procesy, kształtujące odpowiednie struktury poszczególnych regionów (Sachs 2002).

Lata 90. XX wieku przyczyniły się do rozwoju nowego podejścia do regionu w geografii regionalnej. Geografia regionalna dalej pozostała wierna badaniom i rozwojowi wiedzy o określonym regionie geograficznym (jako całości), składającym się z poszczególnych komponentów środowiska geograficznego – środowiska naturalnego oraz cech społeczno-gospodarczych i kulturowych. Jej najważniejszym celem pozostało zdefiniowanie i pokazanie relacji przyczynowo-funkcjonalnych, które sprawiają, że kraje i regiony różnią się w obrazie przestrzennego zagospodarowania i ten obraz nie musi przybierać formy (jak to wcześniej bywało) encyklopedyczno-kompilacyjnej (Sachs 2002a). Tak rozumiana geografia regionalna stara się uwzględnić w polu swoich zainteresowań wszystkie konteksty geograficzne zjawisk materialnych i wskazywać zjawiska idiograficzne w konkretnych regionach, których indywidualny charakter mogą wyjaśnić cechy genetyczne i przyczynowe.

3. GEOGRAFIA ROZWOJU

W 1979 r. ukazała się, klasyczna już dziś praca J. Blencka zatytułowana: „Geographische Entwicklungsforschung” [Geograficzne Badania nad Rozwojem] (Blenck 1979), w której autor sformułował tezę, że badania dotyczące krajów Trzeciego Świata powinny przynosić wymierne korzyści i rozwiązania społeczeństwu, żyjącym w tych częściach naszego globu [w krajach rozwijających się, przyp. Autora]. W centrum geograficznych badań nad rozwojem powinny stać nie „problemy geograficzne”, gdyż przestrzeń geograficzna nie ma problemów lecz ludzie, społeczeństwa, grupy etniczne, itp., które tworzą systemy [wzajemnych relacji] wraz ze środowiskiem, w którym żyją. Geografia więc, nie powinna zajmować się badaniem krajów i regionów [Trzeciego Świata], lecz w centrum analiz geograficznych powinny znaleźć się kwestie rozwoju i niedorozwoju krajów i regionów (ibid.). Takie ujęcie problematyki regionów słabo rozwiniętych doprowadzi-

ło do zwrotu paradygmatu badań geograficznych nad ubogim Południem i zaowocowało w pierwszym rzędzie pojawieniem się licznych prac z zakresu społecznych aspektów niedorozwoju. Tym samym w geograficznych badaniach nad rozwojem nastąpiło przesunięcie od paradygmatu stricte przestrzennego do społecznych analiz niedorozwoju i ubóstwa.

Dla starszych prac dotyczących sytuacji społeczno-ekonomicznej i politycznej krajów rozwijających się charakterystyczną cechą była duża rola analizy przestrzennej, w której skala terytorialna badań stanowiła podstawę prac geograficznych (także innych dyscyplin reprezentujących nauki społeczne). Studia przypadku charakteryzujące się szeroką analizą relacji w mikroskali realizowane były w różnych częściach świata, zarówno na terenach wiejskich jak i w miastach (szczególnie w dzielnicach wielkich metropolii). Bardzo liczne analizy, które ukazywały się w literaturze geograficznej dotyczącej krajów rozwijających się zainspirowały również prace dotyczące większych regionów oraz relacji poziom globalny – poziom lokalny. W dyskusji na temat szczególnej roli geografii w tych analizach wskazywano na tzw. „kompetencję regionalną” tej dyscypliny, która wynika z faktu, że jednym z najważniejszych przedmiotów badań geografii jest badania czynników rozwoju w regionach.

W odróżnieniu od tych analiz, najnowsze prace na temat rozwoju regionalnego przyjmują relacyjną metodę analizy i badają wzajemne powiązania i relacje w różnych skalach geograficznych (regionalnej i ponadregionalnej). Wprawdzie punkt ciężkości badań geograficznych nad krajami rozwijającymi się przesunął się na procesy rozwoju, jednak w dalszym ciągu główną jednostką terytorialną badań jest państwo narodowe a treści i rezultaty badań odnoszą się do zdefiniowanych przez nie kontekstów, np. narodowe drogi rozwoju, narodowe gospodarki, terytoria narodowe, etc. Stąd „kompetencja regionalna” w badaniach nad rozwojem dalej stanowi najważniejszy atut geografii. Badania nad rozwojem przestały dziś też być jedynie interfejsem między przestrzenią a społeczeństwem (czyli *structure and agency*) ale także analizą przyczyn i skutków kryzysów i konfliktów oraz sposobów ich rozwiązywania i zarządzania nimi.

Czy jednak można mówić o przejściu w badaniach regionów od geografii regionalnej do geografii rozwoju. Zgodnie z tym, co zostało powiedziane wcześniej można jedynie twierdzić, że geografia rozwoju jest tylko jednym z możliwych kierunków studiów i analiz regionalnych i z uwagi na fakt, że zajmuje się krajami globalnego Południa nie można jej traktować jako prostej kontynuacji geografii regionalnej.

W geografii rozwoju głównym polem dociekań jest system relacji między regionalnych i wewnątrz regionalnych (gospodarczych, społecznych, politycznych, kulturowych, środowiskowych), których przebieg i intensywność są najważniejszymi sprawcami kształtującymi rzeczywistość oraz

poziomu rozwoju regionów. Niewątpliwie więc geografia rozwoju bada regiony przez pryzmat ich relacji (Czerny 2012).

Analizując relacje – sprawców procesów i konfiguracji przestrzennych w geografii rozwoju kładzie się nacisk na kierunki relacji: globalny – lokalny i lokalny – globalny. Jednocześnie też rośnie znaczenie studiów przypadków, także związanych z koncepcjami badań w nurcie postkolonialnym, tak zwanych *place-based studies*. Uważa się, że dopiero szczegółowe analizy studiów przypadków przedstawiających mechanizmy prowadzące rozwoju lub zacofania lokalnych społeczności pozwolą geografom na stworzenie ogólnego paradygmatu (lub teorii) rozwoju (Bebbington 2003).

Tym samym więc miejsce (poziom lokalny) – skala i sieci relacji – stanowią centralny punkt odniesienia dla badań w geografii rozwoju. Interpretacja zjawisk i procesów zachodzących w „miejscu”, zdaniem Bebbingtona, powinny być osadzone w koncepcji „działania” i analizie aktorów (Bebbington 2003). Aktorzy natomiast funkcjonują w konkretnym środowisku (prze-strzeni), wchodząc w jednostronne i wielostronne relacje z elementami kształtującymi tę przestrzeń. „Miejsce” i „działanie” tworzą przestrzeń (region), podlegającą ciągłym procesom zmian. Tym samym badania regionu (miejsca) jest ściśle związane ze „skalą” i „siecią”.

Zgodnie z poglądami współczesnych geografów (Bohle 2007) przez geograficzne badania nad rozwojem rozumie się więc wielowymiarową, transdyscyplinarną koncepcję analizy problemów i trajektorii procesów rozwoju, szczególnie rozpatrywanych przez pryzmat możliwości i ograniczeń spotykanych ze strony czynników naturalnych, społecznych, gospodarczych, politycznych i kulturowych w różnej skali terytorialnej, a obowiązujący paradygmat geograficznych badań nad rozwojem odzwierciedla zawsze aktualną dyskusję w naukach społecznych na temat rozwoju, postępu i modernizacji.

LITERATURA

- Bebbington A., 2003, *Global networks and local development: agendas for development geography*, „Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie”, 94, 3, s. 297–309.
- Bohle H.-G., 2007, *Geographische Entwicklungsforschung. Kapitel 24*, [w:] H. Gebhardt, R. Glaser, U. Radtke, P. Reuber (red.), *Geographie. Physische Geographie und Humangeographie*, Spektrum Akademischer Verlag, Heilderberg.
- Czerny M. (red.), 2012, *Bieda i bogactwo we współczesnym świecie. Studia z geografii rozwoju*, WUW, Warszawa.
- Domański B., 2004, *Krytyka pojęcia rozwoju a studia regionalne*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 2 (16), s. 7–23.
- Geografija. Sowriemiennaja ilustrirowanaja encykłopedija*, 2006, Rosmien-Priess.

-
- Gebhardt H., Schwan T., 2002, *Regionale Geographie. Lexikon der Geographie*, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg–Berlin, Bd. 3, s. 128–129.
- Sachs K., 2002, *Länderkunde. Lexikon der Geographie*, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg–Berlin. Bd. 2, s. 298.
- Sachs K., 2002a, *Landeskunde. Lexikon der Geographie*, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg–Berlin. Bd. 2, s. 299–300.
- Sagan I., 2008, *Współczesne studia regionalne – teoria i metodologia, a także praktyka*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 2 (16), s. 25–39.

Oddajemy do rąk Czytelnika kolejny tom z serii „**PODSTAWOWE IDEE I KONCEPCJE W GEOGRAFII**” pt. „Dorobek polskiej geografii po konferencji w Rydzynie. Ocena krytyczna”. [...] Właśnie minęło 30 lat od przełomowej dla polskiej geografii konferencji w Rydzynie (1983 r.). Miała ona duże znaczenie dla przemian teorii i praktyki geografii. W Rydzynie zwrócono uwagę na odmienne od dotychczasowych możliwości interpretacyjne rzeczywistości badawczej geografii rozwijane zwłaszcza w krajach anglosaskich. W kontekście tym przedstawiono nowe pola badawcze naszej dyscypliny zwłaszcza nieistniejącą wcześniej geografii społeczną jej podejścia radykalne i behawioralne oraz zaprezentowano perspektywę humanistyczną w badaniach geograficznych. Mimo trudności instytucjonalnych w przebijaniu się efektów tej innowacyjnej konferencji do teorii i empirii polskiej geografii, czas pokazał, że jej dorobek nie został zaprzepaszczonej. Niniejszy tom składa się z 13 prac, w których autorzy podjęli teoretyczną refleksję nad rolą konferencji w Rydzynie dla polskiej geografii oraz krytyczny namysł nad dorobkiem geografii po konferencji.

Ze Wstępu

Dotychczas w serii *PODSTAWOWE IDEE I KONCEPCJE W GEOGRAFII* ukazały się:

T. 1

Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Łódź 2005

T. 2

Człowiek w badaniach geograficznych
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2006

T. 3

Geografia a przemiany współczesnego świata
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2007

T. 4

Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2008

T. 5

Ujęcia i problemy badawcze we współczesnej geografii
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2009

T. 6

Geografia Regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Łódź, 2011

T. 7

Związki geografii z innymi naukami
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2012

DOROBEK POLSKIEJ GEOGRAFII

PO KONFERENCJI

W RYDZYNIE

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

ISBN 978-83-7969-338-2

9 788379 169338 2